

1.01
Prejeto 31. 8. 2001

UDK 378.18(497.4 Lj.)"1939"

Ljubica Šuligoj*

Srečanje študentk društva Dom visokošolk s Sv. Duhom v Halozah pred drugo svetovno vojno

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja organizacijo in izvedbo študentskega delovnega tabora pri Sv. Duhu v Halozah (danes Rodni vrh) julija in avgusta 1939, vključevanje udeleženk tabora v nerazvito haloško okolje in njihovo delo med domačini. Avtorica hkrati prikazuje težke gospodarske in socialne razmere v kraju, viničarstvo in nizko življenjsko raven prebivalstva ter splošno družbeno zaostalost na tem območju.

Ključne besede: Slovenija, socialni položaj, viničarstvo, narodno-obrambni tabor

ABSTRACT

THE ENCOUNTER BETWEEN THE STUDENTS FROM THE DOM VISOKOŠOLK SOCIETY AND THE PEOPLE OF SVETI DUH IN HALOZE BEFORE THE SECOND WORLD WAR

The paper deals with the organisation of the students' working camp in Sveti Duh, Haloze, the integration of its participants in an undeveloped environment and their activity among the local population. At the same time, the author presents a difficult economic and social situation in the area, vinedressing, the low standard of living of the population and general social backwardness.

Key words: Slovenia, 1930s, social situation, vinedressing, national-defence camps

* Dr., docentka v pokoju, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, SI-2000 Maribor, Koroška c. 160

Sv. Duh v Halozah, po slemenih močno razloženo naselje, je pred drugo svetovno vojno obsegalo zaselek Sv. Duh s podružnično cerkvijo iz 15. stol. minoritske župnije Sv. Trojice v Halozah, šolo, zgrajeno l. 1890 ter samotne kmetije ali skupine hiš, imenovane Črnjéni vrh (Črneji vrh), Délce, Grabe, Jerúzalem in Púngart. Leta 1931 je vas štela 50 hiš s 177 prebivalci. Osem let pozneje so v vasi našteali 214 ljudi.¹ S površino 384 ha 82 a je katastrska občina Rodni vrh sodila k politični občini Podlehnik (okoli 49,69 km²) s 3363 prebivalci. Vas je bila oddaljena od sedeža politične občine Stanošine več kot 5 km in z njim prometno ni bila povezana. Kraj je bil odmaknjen od prometnic, saj je bila banovinska cesta med Ptujem in Rogatcem oddaljena 3 km. Do najbližje hajdinske železniške postaje je bilo več kot 13 km, do Ptuja pa 16 km. Uvedba občasne avtobusne proge v dolžini 37 km iz Ptuja prek Sv. Vida (Videm pri Ptuju), oddaljenega od Rodnega vrha ok. 8 km, do Sv. Barbare v Halozah (Cirkulane) in Sv. Marka niže Ptuja (Markovci), je sicer prebivalcem skrajšala tri do štiriurno hojo do Ptuja, toda cena prevoza (dinar za prevoženi kilometer) je bila za večino ljudi previsoka.²

Sv. Duh v Halozah je bilo mogoče doseči po strmem kolovozu s kmečkim vozom ali peš. Kraj je literarno upodobil pisatelj Anton Ingolič, ki je večkrat s svojim stanovskim kolegom na ptujski gimnaziji, akademskim slikarjem Francetom Miheličem, nabiral vtise v haloški pokrajini.³ Vas Sv. Duh na nadmorski višini ok. 400 m (sinonim haloške revščine) je pokrivala za obdelovanje težka zemlja; majhne njivske površine in vrtnine ni bilo mogoče zorati in so se okopavale le z motiko. Vodo je bilo treba prinašati iz niže ležečih izvirov. Pogoji za poljedelstvo in živinorejo (perutinarstvo, svinjereja) so bili skromni. Mešani gozd je dajal les za drva in kolje; velik odstotek je zavzemal slab, izsekan gozd. Slabša lega vinogradov (nad 37 ha ali 9,8%) je omejevala vinogradništvo, zato se je le-to dopolnjevalo s sadjarstvom (jabolka, slive, orehi, breskve).⁴ Konfiguracija tal in kvaliteta zemlje, ki je proti Maclju manj rodovitna, sta vplivali na raznoliko naseljenost v politični občini Podlehnik. V primerjavi z najvišjo naseljenostjo v občini (nad 108 prebivalcev na km²) je leta 1931 v katastrskih občinah Dolena, Rodni vrh in Strajna (dobrih 13 km²) živelo 661 ali 47,4% ljudi na kvadratni km.⁵ Skladno z navedenim se navezuje posestniška struktura oziroma lastninsko razmerje. V politični občini Podlehnik so npr. najboljše vinograde posedovali tujci - posestniki "s pola" ali iz oddaljenejših krajev.

Na primeru Sv. Duha v Halozah, za kmetijstvo manj ugodnem območju, razčlenimo zemljiško-posestniško strukturo. Na Rodnem vrhu je bilo pred drugo svetovno vojno 57 posestnikov, od katerih je imelo 23 domačinov (40,35%) 128,18

¹ Arhiv Republike Slovenije (dalje AS) 655, Dom visokošolk ljubljanske univerze 1926-1946, Zapiski občnih zborov društva Dom visokošolk 1935-1939, VI. redni občni zbor 28. 10. 1939, poročilo odbora za delovni tabor (Zorka Gradišnik). Prim. Splošni pregled dravske banovine, Ljubljana 1939, str. 169.

² Zgodovinski arhiv Ptuj (dalje ZAP), Mestna občina Ptuj (MOP), šk. 296, dok. št. 1445/39, 1718/39; šk. 300, dok. št. 1940. Prim. Franc Žgeč: Haloze. V: Sodobnost, 1936, str. 325. Leksikon dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 507. Splošni pregled dravske banovine, str. 169. Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana 1980, str. 416.

³ Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori v Sloveniji 1935-1940 (uredili Pavle Žavcer, Mirko Tušek, France Filipič). Maribor 1987, (dalje Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori) str. 270.

⁴ Žgeč, Haloze, str. 325. Leksikon dravske banovine, str. 507. Krajevni leksikon Slovenije, str. 416-417.

⁵ Žgeč, Haloze, str. 326-327.

ha zemlje. Če upoštevamo še 9 posestnikov (15,78%) iz ostalih Haloz, ki so posedovali 29,31 ha zemlje, je bilo v vasi 56,13% domačih posestnikov, ki so imeli v lasti skupno 157,49 ha. Med temi je bilo največ srednjih kmetov (dobrih 39%), toda zaradi zadolženosti so njihova posestva v obsegu od 5 do 10 ha postajala konec tridesetih let vse bolj pasivna. Če ob navedenem upoštevamo še površino cest in voda v kraju (1,33%), sledi, da je 25 tujcev (43,86%) imelo v vasi večinski zemljiški delež (226 ha). Pet posestnikov iz Ptuja in pet z Brega je npr. imelo 85,53 ha zemlje in 9 od teh lastnikov je posedovalo 8,38 ha vinogradov.⁶

Tujci so prihajali iz Ptuja, Spodnjega in Zgornjega Brega pri Ptuj, Zgornje Pristave, Lancove vasi, Poljčan, Trbovelj, Ljubljane, Krapine in Čakovca. Zaradi neugodnih kmetijskih pogojev so si tujci pri Sv. Duhu v Halozah prilastili predvsem gozdne in pašniške površine. Na primeru gozdnega lastništva ugotavljamo, da so imeli domačini pretežno ok. 2 ha gozda (izjemoma posestnik z 10 ha). Tujci (Minoritski samostan Ptuj, posestniki z območja Zgornje Pristave, Lancove vasi, Zgornjega Brega) so največkrat posedovali od 3 do 5 ha gozdov. Med tujimi imetniki gozdov izstopata lastnik iz Krapine (nad 64 ha nekdanje dominikanske posesti) in posestnica iz Spodnjega Brega z več kot 30 ha gozda.⁷

Neugodni pogoji za vinogradništvo na Rodnem vrhu so se kazali v posestniški strukturi: že tako majhne vinogradniške površine so bile razparcelirane v prid tujcev. Tako je 21 domačinov imelo le 10,6 ha vinogradov. Če upoštevamo še šest posestnikov iz ostalih Haloz, ki so bili lastniki 1,37 ha vinogradov, je znašala skupna vinogradniška posest domačinov 11,97 ha (31,6%); v povprečju je imel domači vinogradnik 0,44 ha vinograda. Tuji lastniki, med njimi kmetje s Polja in Zgornje Pristave s 3,65 ha vinogradov, so imeli v celoti 25,86 ha (68,4%) vinogradniške površine.⁸

Tujci svojih vinogradov niso sami obdelovali. Občasno so le prihajali v svoje udobne domove in nadzorovali delo viničarjev. Le-ti so bili brez zemlje in so ob svoji hrani hodili h "gospodu" ali gruntarju "na dero". Ta je viničarju določal višino mezde. Viničar pri Sv. Duhu v Halozah je delal letno kakih sto dni, ne da bi dosegel minimalni celoletni zaslužek. Brez hrane je zaslužil za 8 ur dela v enem dnevu od 5 do 7 dinarjev. Gospodarji so viničarjem dodelili nekaj arov zemlje.⁹ Ker je hodil viničar delat tudi na kmečka gospodarstva, si je navadno prislužil nekaj pridelka, vprego za vožnjo drv ali listja, kos pašnika in včasih tudi mezdo, ki je bila višja od gosposke. Pri kmečkem gospodarju je bil viničar deležen tudi hrane.

Za viničarstvo, ki se je ob svetovni gospodarski krizi razvilo v mezдно razmerje, je bilo značilno skrajno izkoriščanje viničarske delovne sile. Postalo je "najbolj pereče socialno in kulturno vprašanje" na Slovenskem.¹⁰

V srednjih Halozah, kjer so bili v tridesetih letih boljši vinogradi v rokah tujcev (85% na Gorci, na Majskem vrhu pri Podlehniku 94%), so odročnejši kraji (Rodni

⁶ ZAP, Geodetska uprava Ptuj, šk. št. 316/A, ovoj 1, KO Rodni vrh, stari posestniški listi. Prim. Žgeč, Haloze, str. 327, 329. Kot v opombi 1.

⁷ Prav tam 6.

⁸ Žgeč, Haloze, str. 417, 463.

⁹ Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori, str. 271, 278-279.

¹⁰ AS, 77, Banski svet dravske banovine 1931-1941, zapisnik 11. izrednega zasedanja banskega sveta 26. 6. 1939, priloge k zapisniku 1. seje; priloga 3 k zapisniku 5. seje 17. 2. 1939, Resolucija k Uredbi o viničarskem redu.

vrh) gospodarsko krizo še bolj čutili. Na Rodnem vrhu je bilo npr. leta 1939 kar 39% vaščanov ali 16 viničarskih družin (t. j. 86 ljudi) brez posesti in odvisnih od premožnejših lastnikov zemlje.¹¹

Za Haložane sta bila domači in tuji trg praktično nedostopna; ljudje so živeli od nemilosti prekupčevalcev vina, ki ni imelo cene. Analiza socialnoekonomskih razmer na območju Sv. Duha v Halozah nam razkriva bedo tamkajšnjih ljudi: draginja, brezposelnost, pomanjkanje denarja, zadolženost in slabi letni donosi so siromašili prebivalstvo. Leta 1931 je ob slabi letini prišlo do podražitve moke in sladkorja, za katerega je bilo treba odšteti 14,50 do 16,50 dinarjev za kilogram. Liter mošta je tedaj veljal dinar (za primerjavo: kg mesa 10 dinarjev), a vina ni bilo mogoče iztržiti. Prekupčevalci s sadjem so plačali za kilogram jabolk 25 par. Cena živine je dosegla najnižjo raven. Vladala sta brezposelnost in pomanjkanje. Stisko prebivalstva so v letu 1937 še povečale bolezni poljščin (rja na pšenici, slaba koruza), zato so bili kmetijski donosi (npr. krompirja) slabi. Zaradi zgodnje zime so ostali pridelki nepospravljeni, primanjkovalo je kurjave. Nekajkratna suša je zmanjšala kmetijske donose. Špekulacije na vinskem trgu so spremljale ljudi v letu 1938. Vinogradniki oziroma vinski trgovci so kupovali mošt po 2 dinarja in vino po 2 do 3 dinarje za liter, toda na tržišču so ga prodajali najmanj po 6 dinarjev. Nemški kapital bo "izsesal" Haložane, beremo v župnijski kroniki Sv. Trojice v Halozah.¹² Tudi tisk je pisal o veliki haloški bedi, v ptujskem mestnem svetu je leta 1938 stekla beseda o neugodnem materialnem položaju podeželskega prebivalstva, leto pozneje pa so v banskem svetu spregovorili o pravičnejših viničarskih mezdah.¹³ Nov viničarski red je sicer predvidel nekoliko višjo mezdo, toda lastniki so raje pretrgali mezdnno razmerje z viničarji in jih poslej zaposlovali kot hlapce.

Slikovita haloška pokrajina se je pred drugo svetovno vojno uvrščala med najrevnejša slovenska območja. K naseljem osamelih bajt brez elektrike so vodili slabo prehodni, strmi kolovozi, na čudovitih legah gričevnatega sveta pa so se bohotali posamezni gosposki hrami. Majhne viničarske kočice z eno sobo in tesno kuhinjo so dajale streho družinam z več otroki. Mnogi otroci so bili duševno zaostali, slabo so se izražali. Ko sta bila starša na dnini, so otroci ostajali doma, zaprti, namesto mleka jih je omamljalo žganje. Brez obleke in obutve niso mogli redno v šolo, pa tudi starši so jih raje uporabljali za delo. Omenjene ugotovitve, ki jih je predstavil Boris Fakin v Sodobnosti leta 1936 na osnovi zbranih podatkov ptujskih akademikov (Ivana Bratka, Dušana Kvedra in Branka Šalamuna) so povsem primerljive s šolsko dokumentacijo o učencih Sv. Duha v Halozah v šolskem letu 1939/40. Iz zapisov učiteljev o 31 učencih spoznavamo socialne razmere v kraju in povzemamo naslednje: iz viničarskih družin je izhajalo 42,8% učencev, iz družin gormanov 32,1% ali skupno 74,9% otrok je pripadalo najnižjima social-

¹¹ Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori, str. 279. V: Tednik, 29. 11. 1962, št. 46; Sedanji razvoj Haloz in nekdanje "haloško vprašanje".

¹² Glej op. 1, AS 655; prim. Študentski in dijaški delovni in narodnoobrambni tabori, str. 269, 279-281; Kronika za župnijo Sv. Trojice v Halozah in Zgodovina župnije (hrani Minoritski samostan Podlehnik na Gorci). Skopi podatki o socialnoekonomskih in političnih razmerah v kraju. Kaplan Lampret Josip - za krajane "pravi ljudski človek" - je poučeval verouk na Rodnem vrhu. Zaradi "socialističnih načel" je bil prestavljen v Žetale l. 1933. O taboru ljubljanskih visokošolk l. 1939 oba vira ne poročata.

¹³ Glej op. 10; ZAP, MOP, Sejni zapisniki mestnega sveta 1937-1940, knj. št. 110, zapisnik seje 17. 2. 1938.

nima slojema; tem so sledili otroci kmečkih posestnikov. Bivalni prostori učencev so bila večinoma tesana, lesena stanovanja oziroma slamnate bajte. Le 25% šolarjev je bivalo v zidanih hišah oziroma v prostorno suhem stanovanju. V utesjenih bajtah se je stiskalo povprečno šest družinskih članov. Podatki, da je le osem učencev imelo svojo posteljo (eden svojo sobo), da so si sicer s svojci delili posteljo, krušno peč ali klop ob njej, opozarjajo na socialno stisko. Umrljivost otrok je bila velika. Starši so obolevali za jetiko, otroci za oslovskim kašljem, pljučnico, naduho. Otroci so bili sestradani. Revščina je vplivala na razvoj otrok oziroma na njihovo zdravstveno stanje. Za zdravljenje v viničarskem domu ni bilo denarja. Haloški viničar, zaposlen pri kmetu, je npr. za zdravljenje namenil slab odstotek letnega zaslužka, viničar pri meščanskem posestniku pa slabih 5%.¹⁴ Med osnovnošolci pri Sv. Duhu v Halozah je bilo le dobrih 16% ustrezno razvitih, sicer so bili pretežno "bledični, slabotni, apatični", po značaju nekateri "neodkriti", drugi spet "higiensko zanemarjeni", pa tudi duševno nerazviti. Življenjski pogoji otrok so vplivali na njihov odnos do šole. Pogoste so opombe učiteljev, da so učenci površni in "neubogljivi", da neredno obiskujejo pouk, včasih tudi zaradi pomanjkanja obutve v zimskem času ali dela v poletnih mesecih.

Taka podoba se je leta 1939 odkrivala študentkam društva Dom visokošolk ob srečanju s Halozami, kjer so izstopali neurejeni družbeni odnosi, izkoriščanje kmečkih delavcev in viničarjev ter zadolženost kmetov. Spoznati življenjske razmere in pomagati haloškemu človeku je bil tudi osnovni namen prihoda študentk na Rodni vrh. Posledice svetovne gospodarske krize so tedaj v mladih vzbujale zanimanje za socialna vprašanja. Ko se je po zasedbi ČSR okrepila fašistična napadalnost, je bila organizacija narodnoobrambnih delovnih taborov v krajih, ki so bili nacionalno in socialno ogroženi (Haloze, Slovenske gorice), najkonkretnjša aktivnost ljubljanskih študentov. Nacistična propaganda ptujskega nemštva se je na haloškem območju navezovala na težke gospodarske in družbene razmere in na nizko življenjsko raven prebivalstva. Tako stanje je bilo mogoče spreminjati na ogroženih območjih z neposredno pomočjo ljudem pri delu, z nasveti o boljšem kmetovanju, z bolniško nego in s kulturno-prosvetnim delom, z družbenim ozaveščanjem prebivalstva ter z "utrjevanjem njegove narodne zavesti".¹⁵ Tega poslanstva se je s konkretnimi dejanji lotilo društvo Dom visokošolk v Ljubljani, ki je že leta 1936 dalo pobudo za organizacijo počitniških delovnih taborov v socialno ogroženih krajih. Zaradi fašistične nevarnosti so počitniški tabori mladih dobivali tudi narodnoobrambno vsebino. Narodnoobrambna aktivnost se je zrcalila na ljubljanski univerzi: povezovanje študentskih društev v Akademski narodni blok leta 1939 ne glede na politično in svetovnonazorsko pripadnost je temeljilo na narodnoobrambnih programih; akademska levica je v Akademskem narodnem bloku zasnovala aktivnosti s

¹⁴ ZAP, OŠ Rodni vrh, šk. 2, Matični listi za šolsko leto 1939/40. Prim. Boris Fakin: Haloški otroci. V: Sodobnost, 1936, str. 434-435. Vladimir Bračič: Vinorodne Haloze. Maribor 1967, str. 162. Ljubica Šuligoj: Društva kmetijskih fantov in deklet. V: □ZN, 1981, št. 2, str. 321-322.

¹⁵ Mirko Tušek: Udejstvovanje mladine pri narodnoobrambnih delovnih taborih. V: Napredno mladinsko gibanje na Slovenskem. Ljubljana 1982, str. 132-133.

pomočjo svojih narodnoobrambnih društev. K sodelovanju je bilo pritegnjeno tudi društvo Dom visokošolk v Ljubljani.¹⁶

S svojo dejavnostjo je društvo seglo tudi na ptujsko območje in našlo podporo tudi v ptujski javnosti. V društvu so aktivno delovale tudi nekdanje ptujske dijakinje Cirila Gosak, Nada Kafol, Cvetka Praprotnik in Marija Vedernjak. Znatne prispevke zanj je npr. leta 1934 zbrala študentka Cirila Gosak ob precejšnji pomoči ptujske podružnice Kola jugoslovanskih sester, ki jo je vodila soproga staroste Sokola, Jelka Šalamun.¹⁷ Dejstvo je, da so ptujski akademiki poznali posledice svetovne gospodarske krize in dejavnost ptujskih Nemcev v svojem domačem okolju in da so ostali tudi v času študija povezani z domačim krajem. Spremljajoč življenjske razmere ljudi od srede tridesetih let so se mnogi aktivno vključevali v različne narodnoobrambne aktivnosti, tako tudi v študentske taborne.

O taboru pri Sv. Duhu v Halozah so stekli razgovori konec leta 1938. Učiteljica in upraviteljica tamkajšnje osnovne šole Rika Nepužlan, sicer Ljubljancanka, se je kot članica Učiteljskega pevskega zbora pogosto mudila v Ljubljani in po posredovanju Ivana Bratka, člana ptujskega Akademskega kluba, tudi nekajkrat v Domu visokošolk. Po Bratkovem predlogu so pereče socialne in zdravstvene razmere ter viničarski odnosi odločali o taborjenju na Rodnem vrhu. Rika Nepužlan in Zorka Gradišnik, tajnica društva Dom visokošolk, sta se pričeli dogovarjati o organizaciji počitniškega tabora, medtem pa so se študentke zagnano posvetile svojemu 4. delovnemu taboru.

Priprave na taborjenje pa se niso gladko odvijale. Za bivanje v šoli pri Sv. Duhu je bila potrebna privolitev šolskih oblasti. Inšpektor osnovnih šol je nenaklonjeno sprejel razlago upraviteljice, da želijo mestna dekleta na podeželske počitnice. Svetoval ji je previdnost. Do taborjenja v Halozah in prošenj za podporo v denarju, blagu, knjigah, zdravilih, ki so jih študentke pošiljale na različne naslove, so se zadržano in večinoma odklonilno vedli tudi premožnejši Ptujčani. Čeprav je časnik Večernik junija in julija 1939 obvestil bralce, da bodo udeleženke tabora spoznavale življenjske razmere v kraju in zbirale podatke za Higienski zavod v Ljubljani in da bodo predavale o higienskih, zdravstvenih in gospodinjskih vprašanih, pomoč (živež in obleko) pa potrebujejo za haloške otroke, ugodnih odzivov ni bilo povsod. Kljub vsemu so študentke še naprej prizadevno zbirale pomoč - med njimi sta izstopali Ptujčanki Cirila Gosak in Darja Gregorin, ki je skrbela za pomoč v zdravilih. Zbiranje prispevkov in različnega blaga je seglo celo do Beograda, kjer so se ljudje naklonjeno odzvali študentkama Anki Ružić in Milanki Janković, ko sta po trgovinah za "zapuščeni slovenski kraj" nakupovali živila, tekstil, plenice, zdravila, milo idr.¹⁸

Udeleženke tabora so 15. julija 1939 pozdravili sončni haloški grebeni, zasejani z vinsko trto, senčni bukovi gozdovi, viničarije ob skromnih koruznih njivah, na vrhovih pa zaklenjeni veleposestniški marofi. Na poti pod vrh Sv. Duha jim je

¹⁶ Prav tam. Slavko Kremenšek: Slovensko študentsko gibanje zadnja leta pred zlomom Jugoslavije. V: Teoretična priloga Komunist, 10. 4. 1981, str. 36.

¹⁷ ZAP, zbirka MD, šk. 11, Sokolsko društvo Ptuj; Slavko Kremenšek: Slovensko študentsko gibanje 1919-1941. Ljubljana 1972, str. 279.

¹⁸ Pokrajinski muzej Ptuj, arhiv zgodovinskega oddelka, fasc. Gimnazija (Dušan Kveder o mladinskem gibanju in Partiji od 1930-1936. Zapisnik posvetovanja predvojnih komunistov in aktivistov, 9. 4. 1959), Pisne izjave Vilme Bebler 1982 pri avtorici; opomba 1, AS, Zapisniki odborovih sej, 10. redna odborova seja, 12. 10. 1939. Kot v opombi 3, str. 263, 268-272, 279.

srečanje s slabotnim, v cunje zavitim in umazanim dojenčkom ob poti razodelo, da je v kraju doma največja beda.

Na delu v goricah so se domačini začudeno ozirali po naloženem kmečkem vozu z volovsko vprego, za katerim je nekaj deklet premagovalo klanec. Za vozom, ki so ga taborjanke ob prihodu na hajdinsko železniško postajo naložile s posodo, hrano, sanitetnim materialom, knjigami, filmi, obleko, slamaricami in drugim blagom, so v uri in pol prehodile pot do šole na Sv. Duhu v Halozah. Upraviteljica šole, Rika Nepužlan, ki je med taborjenjem ni bilo v kraju, je dala študentkam na voljo pisarno in učilnico. Dekleta so se hitro med seboj zblížala, še posebej s Katko Drevenšek, šolsko sluginjo.¹⁹ Med udeleženkami tabora jih je bilo pet iz Ljubljane, štiri iz Maribora, dve iz Beograda ter po ena iz Ptuja, Celja, Zagreba in Koračic na srbskem Kosmaju. Med taborjankami srečamo Stano Gerk, Cirilo Gosak, Zorko Gradišnik, Darjo Gregorin, Mišo Gulič, Fani Janežič, Ildo Jer, Čabek, Milanko Janković, Liziko Kanič, Danico Kitak, Slavo Lesjak, Anko Ružič, Miro Ružič, Miro Tomšič in Zinko Topolovec. Od petnajstih taborjank jih je devet bivalo v kraju, ostale pa so občasno prihajale v Haloze.²⁰

Četrty tabor društva Dom visokošolk je delovno zaživel pod vodstvom Mire Ružič, študentke arhitekture. Pomagala ji je prizadevna Zorka Gradišnik, študijska kolegica. V skromnih šolskih prostorih brez elektrike so si študentke uredile nastanitve; pri sosedu napolnjene slamnjače so jim ponujale počitek v učilnici. Čeprav so se taborjanke svetovnonazorsko razlikovale, jim je življenje v haloški vasi steklo v pristnih odnosih. Večinoma iz skromnih družin so se med seboj strpno dogovarjale o delu in si ga porazdelile. Milanka Janković, študentka agronomije na beograjski fakulteti je enkrat tedensko odhajala na pošto v uro oddaljeni Podlehnik in hkrati formalno obveščala krajevne oblasti o nedeljskih predavanjih, ki jih sicer te uradno ne bi dovoljevale. Študentka pedagogike Mira Tomšič iz Ljubljane in brezposelna umetnostna zgodovinarka iz Zagreba Miša Gulič (ki sicer ni bila članica društva Dom visokošolk) sta se predhodno seznanili z nego dojenčkov, zato sta se na taboru prav njim posvetili. Kuhinjo je prevzela agronomka z beograjske fakultete Anka Ružič.²¹ Med opravila je sodil tudi nakup v podlehniški trgovini ali nakup poljščin pri kmetih. S svojo dostopnostjo so taborjanke pritegnile ljudi. Domačini so jim brezplačno prinašali sadje. Poseben problem je predstavljala pitna voda. V kraju je ni bilo, zato so ponjo hodili pol ure daleč. Pač pa je bilo v vasi šest kapnic in trije studenci, zato so študentke arhitekture skušale le-te tako urediti, da bi imeli vsaj vodo za kuhanje in umivanje.

Ob svojem prihodu na Rodni vrh so taborjanke vedele le, da kraj živi v težkih socialnih razmerah. Socialno razsvetliti preprostega človeka in mu vlti kanček upanja v boljšo prihodnost je bil njihov vodilni cilj. Zato so težišče svojega dela prenesle na socialnoekonomski vprašanja in narodnostno osveščanje ljudi. Z nemško nacistično propagando se taborjanke v kraju sicer niso neposredno srečale, pač pa so bili ljudje zaradi strahu in ekonomske odvisnosti od gospodarjev, pa tudi občutka nemoči, da bi lahko karkoli spremenili, narodnostno mlačni in politično otopeli. Vas je dejansko životarila. Predstavitev šolarjev z igrico, ki jo je enkrat na

¹⁹ Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori, str. 266, 272, 274.

²⁰ Prav tam, str. 263, 270-271, 273.

²¹ Prav tam, str. 271-273.

leto pripravila učiteljica, je bil edini kulturni dogodek v kraju.²²

Da bi pomagale ljudem, so se taborjanke takoj po nastavitvi razkropile po okolici, da bi ljudi obvestile o svojih načrtih. Zavedale so se, da bodo pridobile zaupanje ljudi le z dejanji. Domačini so se postopoma nanje privajali in prihajali po nasvete. Udeleženke tabora so sprva hodile pomagat ljudem pri kmečkem delu, nato pa so jih vabile na sobotna večerna in nedeljska predavanja. Kmečka opravila, npr. ob žetvi, so bila utrudljiva, a so jih udeleženke vztrajno premagovale. S pesmijo in razgovori o boljši prihodnosti so ob kresu minevala večerna srečanja z vaško mladino. Ljudje so pričeli zahajati v urejeno in izpopolnjeno knjižnico v šoli, ki je sedaj štela že okoli 500 knjig.²³

Taborjanke so znale prisluhniti težavam ljudi, ki sicer umnega gospodarjenja niso poznali. Z njimi so se pogovarjale in jim pojasnjevale probleme. Razlagale so jim viničarski red, pomagale na pravnem področju, v sodnih in upravnih zadevah, pisale so prošnje na davkarijo, sodišče in bansko upravo. Najrevnejšim pa so pomagale gmotno, z obleko in perilom.

Včasih se je na predavanjih o gospodarskih in zdravstvenih vprašanjih, ki so jih spremljali kratki filmi, zbralo in zvedavo prisluhnilo tudi do 300 domačinov. Taborjanke so obiskovali tudi levičarski akademiki in kulturni delavci ter se s predavanji predstavljali poslušalcem. Iz Ptuja so prihajali Rihard Knez in Branko Šalamun ter Franc Čuček, absolvent veterine in verjetno tudi član KP, ki je govoril o preprečevanju bolezni pri živini. Prišla sta tudi Boris in Vito Kraigher, ki je predaval o novem viničarskem redu ter o nemškem delavcu in kmetu. Član Glavnega odbora ZKFID Ivan Nemeč-Vojko je zbranim govoril o združništvu in izrabljanju gozdov. Slikarja Franjo Golob in Lojze Šušmelj sta razmišljala o umetnosti in pravici ljudi do uživanja kulturnih dobrin.²⁴

Taborjanke so kmalu spoznale, da so higienske in zdravstvene razmere v kraju slabe, da ljudje boleajo za rahitisom in tuberkulozo in da zdravniku, oddaljenemu eno uro od vasi, za zdravljenje ne morejo odšteti od 300 do 400 dinarjev. Zato sta študentki medicine Slava Lesjak in Danica Kitak uredili lekarno in bolnikom nudili prvo pomoč. Veliko sanitetnega materiala, zdravstvene literature in filmov so študentke dobile pri mariborski podružnici Higienskega zavoda. Kitakova je ljudi seznanjala s prvo pomočjo in tuberkulozo, skupaj z zaščitno sestro iz Maribora pa sta po domovih zbirali podatke za Higienski zavod v Ljubljani ter odkrivali srhljivo bedo domačinov. K razsvetljevanju ljudi naj bi pripomogla tudi zdravstvena in higienska predavanja (npr. o higieni ženske), filmi "Škole narodnog zdravlja", razgovori z ženami o sušenju in vkuhanju sadja, o preprostih receptih ipd.²⁵

Pretresljiva so bila srečanja taborjank s haloško lakoto in z alkoholizmom nekaterih staršev. Žrtve takih razmer so bili nebogljeni, razvojno zaostali otroci oteklih trebušov in popikanih teles. Medtem ko so bili starši na delu, so lahko otroci doma pojedli prestane žgance, zabeljene z jutranjo kislo juho ali žganjem, včasih pa le kakšen sadež z drevesa. Higieno je omejevalo tudi pomanjkanje vode,

²² Glej op. 1, AS 655.

²³ Glej op. 1, AS 655 (Zorka Gradišnik, Ilda Jer, abek).

²⁴ Prav tam, AS 655 (Zorka Gradišnik). Zapiski odborovih sej, 10. redna odborova seja, 12. 10. 1939.

²⁵ Prav tam; Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori, str. 277, 279-280.

večino mleka pa je pobral gospodar.

Študentki pedagogike Stana Gerk in Zinka Topolovec sta se posvetili otrokom. V jutranjih urah so na šolski vrt prihajali podhranjeni, v revne haljice oblečeni otroci, se tam poigrali in okrepčali z malico, včasih tudi zapeli ali prisluhnilli zgodbam in pravljicam. Da bi se lahko približno 20 otrok vsaj enkrat dnevno najedlo, so taborjanke iz gmotne podpore Ženskega narodnoobrambnega odbora namenile 800 dinarjev mlečni kuhinji. Lačni otroci so vsak dan prihajali z žlico in lončeno posodo ter se nahranjeni razposajeno vračali domov. Poskrbeti pa je bilo treba tudi za otroška oblačila. Iz blaga, ki so ga nabrale, so taborjanke šivale obleke za otroke in dojenčke. Skrbno so se lotevale nege oslavljenih dojenčkov, še posebej prizadevne so bile Miša Gulič, študentka slavistike Darja Gregorin in Mira Tomšič. Neosveščenim ženam, ki so le rojevale, je bilo treba pomagati z nasveti o negi in prehrani dojenčkov, saj je bila umrljivost otrok velika. Ker so dojenčki spali brez posteljnine v edini postelji staršev, so študentke zaboje preuredile v posteljice.²⁶

Zaradi nevzdržne lakote so taborjanke pred svojim odhodom preostanek denarja namenile šolski kuhinji v zimskih mesecih. Šolski knjižnici so podarile precej knjig. Z zdravili, ki so ostala, so v šoli ustanovili domačo lekarno. Preostalo perilo, obleko, flanelo, špicerijo, milo, semena in umetna gnojila so razdelile med 28 viničarskih in gormanskih družin ter 17 družin iz okolice.²⁷

Ob ganljivem slovesu 15. avgusta 1939 se je zbralo veliko domačinov. Taborjanke so odhajale s spoznanjem, da se gospodarji ne držijo viničarskega reda in da je treba nevednim ljudem pomagati. Zavest, da so si pridobile njihovo zaupanje, jih je prepričala, da so opravile veliko delo.

Po taboru so študentke ohranile stike z domačini z Rodnega vrha in okolice. Ker so poznale kakovost in vrsto sadja v kraju, so si prizadevale z Zvezo gospodinj v Ljubljani organizirati sadni teden in tako pomagati haloškim malim kmetom. Akcija ni uspela, ker je bil tedaj v Ljubljani že grozdni teden.

Udeleženske tabora so želele podrobno seznaniti domačine Sv. Duha z viničarskim vprašanjem. Iz Službenih novin so pretipkale 12 izvodov novega Viničarskega reda in ga z nekaj literature odposlale v Haloze.²⁸

Na 2. seji odbora Ženskega narodnoobrambnega odbora v Ljubljani so spregovorili tudi o obdaritvi otrok Sv. Duha v Halozah ob novem letu 1940. Vesna Stranič (tedaj že članica KPS) je v zimskem semestru 1939/40 kot članica društvenega odbora Doma visokošolk nadomestila Miro Tomšič in poročala o zbiralni akciji mariborskega društva Atena za haloške otroke.

Na obisk v Haloze sta se odpravili Danica Kitak in Vesna Stranič. Tako je bilo za božičnico leta 1939 z različnim blagom in šolskimi potrebščinami obdarovanih 47 družin. Pozneje sta Sv. Duh v Halozah še enkrat obiskali Zorka Gradišnik in Danica Kitak.²⁹

Ocenjujemo, da je zahtevalo delo, ki so ga opravile taborjanke pri Sv. Duhu v Halozah, fizične in psihične napore, saj so morale premagovati lastno telesno

²⁶ Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori, str. 271-272, 274, 276; glej op. 24.

²⁷ Glej op. 1, AS 655.

²⁸ Glej op. 1, AS 655.

²⁹ Glej op. 1, AS 655, Zapisniki odborovih sej, 4. redna odborova seja, 11. 1. 1940; Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori, str. 278, 281.

zmogljivost ter se hkrati spopadati z nazadnjaškim okoljem in nenaklonjenimi oblastmi.

S svojim prosvetiteljskim delom in razkrivanjem tamkajšnjih socialnih razmer širši družbi so v nerazvito okolje zanesle nemir. Zasnovanost dela in idejna naravnost taborjank sta med prebivalstvom pustili sledove. Na delu haloške zemlje je bilo opravljeno pomembno socialno in narodnopreredno delo. Za udeleženko tabora pa je bilo bivanje med haloškimi ljudmi življenjska šola na pragu druge svetovne vojne.

Društvo Dom visokošolk, ki ga je v zadnjem obdobju vodila udeleženko tabora Zorka Gradišnik, je bilo razpuščeno po policijski preiskavi in odkritju komunističnih letakov septembra leta 1940.³⁰

Ljubica Šuligoj

THE ENCOUNTER BETWEEN THE STUDENTS FROM THE DOM VISOKOŠOLK SOCIETY AND THE PEOPLE OF SVETI DUH IN HALOZE BEFORE THE SECOND WORLD WAR

S u m m a r y

Before the Second World War, the Haloze region was among the poorest in Slovenia. Sveti Duh, a village widely dispersed across the Haloze ridges, which was administratively under the Podlehnik municipality, was cut off from the main routes and economically undeveloped. The village area, which was without drinking water, was predominantly a poor forest with some fields and vineyards.

The larger part of the land in the area was owned by foreigners. Out of 57 landowners, more than 43 percent were foreigners who owned more than 59 percent of land, mainly forest. The vineyards owned by the villagers only measured 0.44 hectare in average. 16 vinedressing families, or 39 percent of the villagers, were landless, totally dependent on their landlords. At their side were small holders (with up to 5 hectares of land), known as *gormani* who scratched their living and were - like mid-range peasants - wracked by indebtedness. High prices, inaccessibility and speculations on the wine market, famine, and extreme exploitation of the labour force, were the signs of the Depression.

Nevertheless, the situation in the deprived areas could be improved by helping people in their work and through education. Such service was provided by some societies of the university students from Ljubljana, among which was also Dom visokošolk (the University Students' Home) Society. When the Fascist aggression intensified in 1939, the students organised working national-defence camps in nationally and socially vulnerable areas, such as Haloze.

In cooperation with the Academy members from Ptuj, Sveti Duh was selected as the venue for the camp of the Home of the University Students Society. The Society's fourth camp, which took place from 15. July to 15. August 1939, was attended by 15 girl-students. These focused their activities on the social and economic issues, on which they also based the lectures they gave to the local people. Among those who spoke were also the visitors of the camp: the left-wing academy members and cultural workers. The students also helped the villagers in their agricultural work, helped young mothers with their babies, organised a school library and a pharmacy as well as a milk kitchen for 20 children, etc.

The participants of the camp did not directly encounter any Nazi propaganda in the area. They understood the nationalistic indifference and the political disinterest of the local people as a consequence of the economic dependence on their landlords and the feeling of personal helplessness.

Before their departure, the students distributed the remaining goods among the 28 families of vinedressers and *gormani*, and 17 families from the surrounding area. They also assigned some money for the school kitchen. The campers remained in touch with the villagers of Sveti Duh even after their departure. For Christmas 1940, the Dom visokošolk Society presented gifts consisting of various goods and school accessories to 47 families in Haloze.

The participants of the camp accomplished an important social, medical and educational mission among the people of Haloze, for which they had to overcome numerous difficulties, facing an

³⁰ Glej op. 17; Slavko Kremenšek, n. d., str. 283-284.

undeveloped environment and unfavourable authorities. Their stay in Haloze was for them a school of life on the threshold of the Second World War.